

SOLIQ MA'MURIYATCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH SHAROITIDA BUDJET DAROMADLARI BARQARORLIGINI TA'MINLASH

ENSURING THE STABILITY OF BUDGET REVENUES WHILE IMPROVING TAX ADMINISTRATION

**¹Meylijev Obid
Raxmatullayevich**

¹Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori,
iqtisodiyot fanlari doktori, **ORCID:** 0000-0002-8586-8858,
G-mail: meylijev.obid0905@gmail.com

Annotatsiya Abstract

Uzb. - Maqolada O'zbekiston Respublikasida soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish jarayonining davlat budjeti daromadlari barqarorligini ta'minlashga ta'siri amaliy ma'lumotlar asosida tadqiq etilgan. Tadqiqotda davlat budjeti daromadlarining dinamikasi, ularning yalpi ichki mahsulotga nisbati, daromadlar tarkibida bevosita va bilvosita soliqlar, resurs to'lovlari hamda boshqa daromadlarning o'zgarishi tahlil qilingan. Tahlil natijalari asosida budjet daromadlari barqarorligini ta'minlash uchun riskka asoslangan soliq nazorati, soliq qarzdorligini segmentatsiya qilish, soliq imtiyozlarining fiskal samaradorligini baholash, raqamli ma'lumotlarni integratsiyalash va budjet daromadlarining barqarorlik indikatorini joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Eng. - The article studies the impact of the process of improving tax administration in the Republic of Uzbekistan on ensuring the stability of state budget revenues based on practical data. The study analyzes the dynamics of state budget revenues, their ratio to gross domestic product, and changes in the structure of revenues, including direct and indirect taxes, resource payments, and other revenues. Based on the results of the analysis, scientific and practical recommendations were developed to ensure the stability of budget revenues, risk-based tax control, segmentation of tax liability, assessment of the fiscal efficiency of tax incentives, integration of digital data, and introduction of the stability indicator of budget revenues.

Kalit so'zlar: Keywords:

❖ davlat budjeti, budjet daromadlari, soliq ma'muriyatchiligi, soliq tushumlari, soliq bazasi, raqamlashtirish, soliq qarzdorligi, soliq nazorati, fiskal barqarorlik, budjet daromadlari barqarorligi.

❖ state budget, budget revenues, tax administration, tax revenues, tax base, digitization, tax debt, tax control, fiscal stability, stability of budget revenues.

Kirish.

Davlat moliyasining barqarorligi, birinchi navbatda, budjet daromadlarining yetarli hajmda va barqaror shakllanishiga bog'liq. Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlar, raqamli

iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish zarurati va soliq to'lovchilar bazasining kengayishi sharoitida budjet daromadlarini faqat soliq stavkalarini o'zgartirish orqali oshirish yondashuvi o'zining

cheklanganligini namoyon etmoqda. Shu sababli zamonaviy fiskal siyosatda soliq ma'muriyatchiligining sifatini oshirish, soliq bazasini kengaytirish, soliqdan bo'yin tovlash xavflarini oldindan aniqlash va soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish jarayonlarini raqamlashtirish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida global noaniqliklarning kuchayishi, tashqi iqtisodiy muhitning o'zgaruvchanligi, inflyatsion jarayonlar, xomashyo va energiya resurslari narxlarining tebranishi hamda davlat xarajatlarining ortib borishi davlat moliyasi barqarorligini ta'minlash masalasini yanada dolzarblashtirmoqda. Bunday sharoitda budjet daromadlarining barqaror va prognoz qilinadigan hajmda shakllanishi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarini moliyalashtirish, makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash va fiskal risklarni cheklashning muhim sharti hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, budjet daromadlarini oshirish bilan bir qatorda ularni shakllantirishning ma'muriy-institutsional mexanizmlarini takomillashtirish, soliq to'lovchilarning ixtiyoriy rioya etish darajasini oshirish va yashirin iqtisodiy faoliyatni qisqartirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirish va bozor tamoyillarini chuqurlashtirish jarayonida soliq tizimini soddalashtirish, soliq yukini maqbullashtirish, soliq to'lovchilar bilan davlat o'rtasidagi munosabatlarni raqamlashtirish va soliq ma'muriyatchiligining samaradorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, budjet daromadlarining mutlaq hajmi o'sib borayotgan bo'lsa-da, ularning barqarorligi faqat nominal o'sish sur'atlari bilan emas, balki soliq bazasining kengayishi, tushumlarning YaIMga nisbati, soliq qarzdorligining dinamikasi, imtiyozlarning fiskal samaradorligi, yashirin aylanmalarni legallashtirish darajasi va soliq

ma'muriyatchiligi sifat ko'rsatkichlari bilan kompleks baholanishi lozim.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasining ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda davlat budjeti daromadlari 359,8 trln so'mni tashkil etib, YaIMga nisbatan 19,4 foizga teng bo'lgan va 2024-yilga nisbatan 31,1 foizga oshgan [1]. Bu budjet daromadlarini safarbar etish imkoniyatlari kengayib borayotganini ko'rsatsa-da, daromadlarning barqarorligini ta'minlash masalasini faqat tushumlar hajmini oshirish nuqtayi nazaridan emas, balki ularning manbalari va ma'muriy mexanizmlarini sifat jihatdan takomillashtirish nuqtayi nazaridan tadqiq etishni talab qiladi.

Mazkur masalaning dolzarbligi, avvalo, soliq tushumlarining makroiqtisodiy bazasi bilan bog'liq. Xalqaro valyuta jamg'armasining 2026-yilda O'zbekiston bo'yicha o'tkazilgan IV-modda konsultatsiyasida 2020-yildan keyin soliq tushumlarining YaIMga nisbati pasaygani va ushbu tendensiyaning bartaraf etish uchun o'rta muddatli daromadlar strategiyasi zarurligi ta'kidlangan. XVJ soliq siyosatini takomillashtirish bilan bir qatorda soliq va bojxona ma'muriyatchiligini kuchaytirish, soliq imtiyozlari va soliq ta'tillarini maqbullashtirish, soliq bazasini kengaytirish hamda QQSni qaytarish jarayonlarida riskka asoslangan yondashuvlarni joriy etishni muhim yo'nalishlar sifatida belgilagan [14].

Shu jihatdan, budjet daromadlari barqarorligini ta'minlashning zamonaviy konsepsiyasida soliq ma'muriyatchiligi alohida o'rin egallaydi. Chunki samarali soliq ma'muriyatchiligi soliq qonunchiligida belgilangan majburiyatlarning amalda bajarilishini ta'minlash, soliq bazasini aniqlash va kengaytirish, soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, soliq qarzdorligini boshqarish, soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish hamda soliq nazorati resurslarini risk darajasiga qarab taqsimlash imkonini beradi. Demak, soliq ma'muriyatchiligining samaradorligi budjet daromadlarining nafaqat hozirgi hajmiga, balki

ularning kelgusi davrdagi barqarorligi va prognoz qilinadiganligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ayniqsa, so'nggi yillarda raqamli texnologiyalarni soliq ma'muriyatchiligiga bosqichma-bosqich joriy etilishi ushbu jarayonning sifat jihatdan yangi bosqichini shakllantirmoqda. Elektron hisob-fakturalar, onlayn-kassa tizimlari, avtomatlashtirilgan kameral nazorat, soliq to'lovchilarning elektron hisobotlari, idoralararo ma'lumotlar almashinuvi va risklarni tahlil qilish texnologiyalari soliq bazasini real vaqtga yaqin rejimda monitoring qilish imkonini bermoqda. Biroq raqamlashtirishning o'zi budjet daromadlari barqarorligini to'liq ta'minlamaydi. Uning fiskal samarasi ma'lumotlar sifatini oshirish, axborot tizimlarini integratsiyalash, risklarni aniqlash algoritmlarini takomillashtirish va soliq nazoratini inson omilidan maksimal darajada xoli qilish bilan uyg'unlashtirilgandagina namoyon bo'ladi.

Mazkur muammoning yana bir muhim jihati soliq imtiyozlari va budjet daromadlari o'rtasidagi nisbatni optimallashtirish bilan bog'liq. Soliq imtiyozlari investitsiyalarni rag'batlantirish, ishlab chiqarishni kengaytirish va iqtisodiy faollikni qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Biroq imtiyozlarning iqtisodiy natijasi ularning budjet uchun yo'qotilgan daromadlarini qoplash darajasidan past bo'lgan holatlarda ular budjet daromadlari barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli soliq imtiyozlarini «imtiyoz berildi — imtiyozdan foydalanildi» tamoyili asosida emas, balki «fiskal xarajat — iqtisodiy natija — qo'shimcha soliq bazasi — budjet qaytimi» zanjiri asosida baholash zarur.

Bundan tashqari, soliq qarzdorligi ham budjet daromadlari barqarorligiga ta'sir qiluvchi muhim fiskal risk hisoblanadi. Soliq majburiyatlarining o'z vaqtida bajarilmasligi budjetga tushumlarning kechikishiga, prognoz ko'rsatkichlarining bajarilmasligiga va davlat

xarajatlarini moliyalashtirishda qo'shimcha bosim paydo bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun soliq qarzdorligini faqat undirish obyekti sifatida emas, balki uning kelib chiqish ehtimolini oldindan baholaydigan, soliq to'lovchilarni risk darajasi bo'yicha segmentlaydigan va profilaktik ta'sir choralari qo'llaydigan boshqaruv tizimi sifatida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Shu nuqtayi nazardan, budjet daromadlari barqarorligini ta'minlashda «ko'proq soliq yig'ish» yondashuvidan «soliq bazasini kengaytirish, ixtiyoriy soliq intizomini oshirish va ma'muriy xarajatlarni kamaytirish» yondashuviga o'tish muhimdir. Bunda soliq ma'muriyatchiligining samaradorligi soliq tushumlari hajmi bilan bir qatorda soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish xarajatlari, soliq nazorati natijadorligi, soliq qarzdorligining kamayishi, yashirin aylanmalarning rasmiylashuvi, soliq nizolarining qisqarishi va prognoz ko'rsatkichlarining aniqligi kabi ko'rsatkichlar asosida baholanishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish sharoitida budjet daromadlari barqarorligini ta'minlash masalasi nafaqat soliq tushumlarini ko'paytirish, balki davlat moliyasining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash, fiskal risklarni kamaytirish, budjet rejalashtirish sifatini oshirish va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy majburiyatlarini uzluksiz moliyalashtirish nuqtayi nazaridan kompleks ilmiy tadqiqotni talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish orqali budjet daromadlarining barqarorligini ta'minlash masalasi davlat moliyasi, soliq siyosati, fiskal barqarorlik va davlat daromadlarini boshqarishning kesishgan nuqtasida shakllanadi. Mazkur muammoning nazariy va amaliy jihatlari xorijiy hamda mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan turli davrlarda

tadqiq etilgan bo'lib, ularning ilmiy qarashlarini shartli ravishda fiskal barqarorlik, soliq tushumlarini safarbar etish, soliq ma'muriyatchiligi samaradorligi, soliq intizomi, raqamlashtirish va budjet daromadlarini prognozlash yo'nalishlariga ajratish mumkin.

Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda budjet daromadlarining barqarorligini ta'minlash masalasi, avvalo, davlatning fiskal salohiyati va soliqlarni safarbar etish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan.

R. Musgrave davlat budjetining iqtisodiyotdagi rolini resurslarni samarali taqsimlash, daromadlarni qayta taqsimlash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash funksiyalari bilan bog'laydi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, budjet daromadlari faqat davlat xarajatlarini moliyalashtirish manbai emas, balki makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim fiskal vositasi sifatida qaraladi. Shu nuqtayi nazardan, budjet daromadlarining barqarorligi soliq tushumlarining miqdoriy o'sishidan tashqari, ularning iqtisodiy sikllarga moslashuvchanligi va davlatning uzluksiz moliyaviy majburiyatlarini ta'minlash qobiliyati bilan ham belgilanadi [2].

J. Stiglitz davlat moliyasi va soliqqa tortish masalalarini tadqiq etishda soliq tizimining samaradorligi va adolatliligi o'rtasidagi muvozanatni muhim deb hisoblaydi. Uning yondashuvi soliq tizimining faqat yuqori tushumlarni ta'minlashi emas, balki iqtisodiy subyektlarning rag'batlariga salbiy ta'sirni minimallashtirishi kerakligini asoslaydi [3]. Mazkur yondashuv budjet daromadlarini ko'paytirishda soliq stavkalarini oshirishdan ko'ra soliq bazasini kengaytirish, soliq intizomini yaxshilash va ma'muriy samaradorlikni oshirishning afzalligini ko'rsatadi.

H. Adan, J. Atsebi, N. Gueorguiev, J. Honda va M. Nose tomonidan 2023-yilda amalga oshirilgan tadqiqot soliq ma'muriyatchiligi islohotlarining budjet

daromadlariga ta'sirini miqdoriy baholashga qaratilgan. Mualliflar ISORA va TADAT ma'lumotlari hamda soliq ma'muriyatchiligi islohotlari bo'yicha mamlakatlararo ma'lumotlardan foydalanib, soliq ma'muriyatchiligi salohiyatining oshishi soliq tushumlari darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini aniqlaganlar. Jumladan, soliq ma'muriyatchiligi salohiyati 40-persentildan 60-persentilga oshganda soliq tushumlarining YaIMga nisbati o'rtacha 1,8 foiz punktiga oshishi bilan bog'liq natija olingan. Barqaror va kompleks islohotlar amalga oshirilgan holatlarda esa tushumlarning YaIMga nisbati 2-3 foiz punktiga oshgan [4].

M. Almunia va D. Lopez-Rodriguez korxonalarini soliq nazoratiga olish va monitoring qilishning soliq intizomiga ta'sirini o'rganib, ma'lumotlarga asoslangan nazoratning soliq to'lovchilar xulq-atvoriga ta'sirini tadqiq qilganlar [5]. Ularning tadqiqoti soliq organlarining korxona operatsiyalari haqidagi ma'lumotlardan samarali foydalanishi soliqqa rioya qilish darajasini oshirishga xizmat qilishi mumkinligini ko'rsatadi.

J. Aslett, G. González, S. Hamilton va M. Pecho soliq ma'muriyatchiligida compliance risk management — soliqqa rioya qilish xavflarini boshqarish masalasini alohida tadqiq qilgan. Ularning yondashuvida soliq organlari cheklangan ma'muriy resurslarni barcha soliq to'lovchilarga bir xil taqsimlash o'rniga, xavf darajasi yuqori bo'lgan subyektlarga yo'naltirishi lozim. Bu yondashuv soliq ma'muriyatchiligini "yalpi nazorat" modelidan "riskka asoslangan boshqaruv" modeliga o'tkazishni nazarda tutadi [6].

Shuningdek, so'nggi tadqiqotlarda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni soliq ma'muriyatchiligiga keng joriy etish masalasi ham kengaymoqda. XVJning 2025-yilgi materiallarida sun'iy intellektdan soliq va bojxona ma'muriyatchiligida "compliance risk analysis" uchun foydalanish alohida yo'nalish sifatida ko'rsatilgan [15].

Xalqaro tajribada soliq ma'muriyatchiligi va budget daromadlari o'rtasidagi munosabatning kompleks yondashuvi TADAT – Tax Administration Diagnostic Assessment Tool orqali ham rivojlangan. TADAT soliq ma'muriyatchiligi natijadorligini soliq to'lovchilar reestri, risklarni boshqarish, hisobotlarni o'z vaqtida taqdim etish, to'lov intizomi, nizolarni hal qilish, daromadlarni boshqarish va shaffoflik kabi bir nechta natijaviy yo'nalishlar bo'yicha baholash imkonini beradi [16].

Shunday qilib, xorijiy tadqiqotlar tahlilidan ko'rinadiki, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda budget daromadlarining barqarorligiga erishishning asosiy sharti sifatida soliq bazasini kengaytirish bilan bir qatorda soliq ma'muriyatchiligi salohiyati, risklarni boshqarish, raqamli ma'lumotlardan foydalanish, soliq intizomi va nazorat samaradorligiga tobora ko'proq ahamiyat berilmoqda.

O'zbekistonda davlat budgeti daromadlari, soliq siyosati va soliq ma'muriyatchiligi masalalari bir qator mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Jumladan, T. Malikovning ilmiy yondashuvlarida soliq siyosati faqat budgetga ko'proq mablag' jalb qilish vositasi sifatida emas, balki iqtisodiy subyektlar faoliyatiga ta'sir etuvchi moliyaviy mexanizm sifatida baholanadi [7]. Bu yondashuv budget daromadlarining barqarorligi uchun soliq tushumlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi optimal nisbatni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

A. Jo'rayevning "Davlat budgeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari" asarida davlat budgeti daromadlarini shakllantirish manbalari va ulardan samarali foydalanish masalalari tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalish budget daromadlari bazasini kengaytirish, soliq va boshqa daromad manbalaridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan [8]. Mazkur manba

mahalliy adabiyotlarda davlat budgeti daromadlarini shakllantirish muammosining mustaqil tadqiqot obyekti sifatida shakllanganini ko'rsatadi.

J. Urmonov tadqiqotlarida tadbirkorlik subyektlari faoliyatini soliq mexanizmi vositasida tartibga solish masalalariga e'tibor qaratilgan. U soliq mexanizmining tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga ta'siri, soliq munosabatlarini tartibga solish va soliq siyosatining rag'batlantiruvchi funksiyalariga asosiy e'tiborni qaratgan [9]. Ushbu yondashuv budget daromadlari barqarorligini ta'minlashda soliq ma'muriyatchiligining faqat nazorat funksiyasini emas, balki tadbirkorlik subyektlarini qonuniy faoliyat yuritishga rag'batlantiruvchi institutsional mexanizm sifatida ko'rib chiqish zarurligini anglatadi.

U. Pardayevning ilmiy tadqiqotlari budget daromadlarini prognozlashtirish muammosini o'rganish bilan bevosita bog'liq. Pardayev budget daromadlarini o'rta muddatli prognozlash, pandemiya sharoitida budget daromadlarini prognoz qilish va raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat budgeti daromadlarini tarkibiy prognozlash masalalarini rivojlantirgan [10].

Mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasida shuni ta'kidlash mumkinki, xorijiy tadqiqotlarda soliq ma'muriyatchiligining budget daromadlarini safarbar etishga ta'siri ancha keng o'rganilgan. Ayniqsa, risklarni boshqarish, soliq nazorati, soliq to'lovchilarning xulq-atvori, raqamli texnologiyalar va soliq tushumlarining YaIMga nisbati kabi masalalar bo'yicha empirik tadqiqotlar shakllangan. IMF tadqiqotlari soliq ma'muriyatchiligi islohotlarining daromadlarga ta'sirini miqdoriy baholashga ham o'tgan.

Mavjud tadqiqotlarda "soliq ma'muriyatchiligi samaradorligi – budget daromadlari barqarorligi" munosabatini yagona kompleks tizim sifatida baholash masalasi yetarlicha to'liq shakllanmagan.

Shu sababli soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish masalasi budjet daromadlarini oddiy oshirish vositasi sifatida emas, balki budjet daromadlarining barqaror, prognoz qilinadigan va fiskal risklarga chidamli shakllanishini ta'minlovchi institutsional mexanizm sifatida tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Mazkur yondashuv xalqaro tadqiqotlardagi riskka asoslangan soliq ma'muriyatchiligi, raqamlashtirish va compliance management konsepsiyalarini O'zbekistonning milliy budjet-soliq tizimi xususiyatlari bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Umuman olganda, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish sharoitida budjet daromadlari barqarorligini ta'minlash muammosi iqtisodiy adabiyotlarda bir qator tarkibiy yo'nalishlar bo'yicha o'rganilgan bo'lsa-da, mazkur yo'nalishlarni yagona metodologik tizimga birlashtirish hali ham dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Xorijiy tadqiqotlar soliq ma'muriyatchiligi salohiyatini kuchaytirish budjet daromadlarini safarbar etishning muhim sharti ekanini empirik jihatdan tasdiqlagan. Xususan, Adan va boshqalarning mamlakatlararo tadqiqoti soliq ma'muriyatchiligi salohiyati yaxshilanishi soliq tushumlarining YaIMga nisbatini sezilarli oshirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Mahalliy tadqiqotlarda asosan O'zbekiston sharoitida davlat moliyasi, budjet daromadlari, soliq mexanizmi, soliq ma'muriyatchiligi va budjet daromadlarini prognozlashning alohida jihatlarini yetarlicha keng yoritilgan. Biroq ushbu natijalarni integratsiyalash asosida soliq ma'muriyatchiligi samaradorligining budjet daromadlarini kompleks baholash modelini ishlab chiqish muhim imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

O'zbekiston Respublikasida soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish

jarayonining davlat budjeti daromadlari barqarorligini ta'minlashga ta'siri va ahamiyati hamda budjetlar daromadlarini mustahkamlashda soliq tushumlarining amaldagi holatiga baho berishda ilmiy o'rganish, mantiqiylik, tizimli tahlil va ilmiy abstraksiya, statistik tahlil, qiyoslash kabi usullardan foydalanilgan.

Bir qator iqtisodchi olimlar tomonidan soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish orqali davlat budjeti daromadlari barqarorligini ta'minlashga oid qarashlarida budjet daromadlari barqarorligini ta'minlashda mamlakat soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish istiqbollari, shuningdek budjet daromadlari barqarorligini ta'minlash uchun riskka asoslangan soliq nazorati hamda soliq qarzdorligini segmentatsiya qilish, shuningdek, soliq imtiyozlarining fiskal samaradorligini baholashda raqamli ma'lumotlarni integratsiyalash va budjet daromadlarining barqarorlik indikatorini joriy etish asosida budjet daromadlari barqarorligi uchun mablag'larni shakllantirish nuqtayi nazaridan yondashilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekistonda 2020-yildan boshlab yangi Soliq kodeksi asosida soliq ma'muriyatchiligining institutsional asoslari yangilandi. Keyingi yillarda elektron hisobvara-fakturalar, onlayn nazorat-kassa mashinalari, raqamli markirovka, elektron xizmatlar, «Avtokameral» va idoralararo axborot almashinuvi kabi mexanizmlar joriy etilib, soliq organlarining nazorat funksiyalarini ma'lumotlarga asoslangan boshqaruvga o'tkazish jarayoni kuchaydi.

Budjet daromadlari barqarorligini baholashda nominal o'sish bilan bir qatorda uning iqtisodiyot hajmiga nisbatini ham hisobga olish muhim. Shu maqsadda davlat budjeti daromadlari va YaIM dinamikasi o'zaro taqqoslandi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasida davlat budjeti daromadlari va YaIM dinamikasi [11]

Yillar	YaIM, trln so'm	Davlat budjeti daromadlari, trln so'm	Daromadlarning YaIMga nisbati, %	Daromadlar o'sishi, %
2020	705,1	132,9	18,9	-
2021	861,2	164,8	19,1	24,0
2022	1 041,9	202,0	19,4	22,6
2023	1 261,8	231,7	18,4	14,7
2024	1 535,4	274,4	17,9	18,4
2025	1 849,7	359,8	19,4	31,1

2020-yil uchun davlat budjeti ijrosi 132,9 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2021-yilda 164,8 trln so'mni, 2022-yilda esa 202,0 trln so'mni tashkil etmoqda. 2023-yilda daromadlar 231,7 trln so'mni tashkil etgani holda tahlil etilayotgan yillarda daromadlar o'sishi eng kamni tashkil etgan. 2024-yilda davlat budjeti daromadlari 274,4 trln so'mni tashkil etgan. 2025-yil YaIM 1 849,7 trln so'm, davlat budjeti daromadlari esa 359,8 trln so'mni tashkil etgani holda tahlil etilayotgan yillarda daromadlar o'sish ko'rsatkichi eng yuqori bo'lgan.

Jadval ma'lumotlari davlat budjeti daromadlari 2020-2025-yillarda qariyb 2,7 barobarga oshganini ko'rsatadi. Biroq ushbu o'sishni to'liq ravishda soliq ma'muriyatchiligi samaradorligi bilan izohlash metodologik jihatdan to'g'ri emas. Bunda nominal iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, soliq bazasining kengayishi, import hajmi, resurs narxlar va soliq siyosatidagi o'zgarishlar ham sezilarli ta'sir ko'rsatganligini ta'kidlash

o'rinlidir.

2020-2022-yillarda davlat budjeti daromadlarining YaIMga nisbati 18,9 foizdan 19,4 foizgacha oshgan. 2023-2024-yillarda mazkur ko'rsatkich 18,4 va 17,9 foizga pasaygan. Bu holat iqtisodiyot hajmi davlat budjeti daromadlariga nisbatan tezroq kengayganini anglatadi. 2025-yilda esa davlat budjeti daromadlarining YaIMga nisbati yana 19,4 foizga yetgan.

Demak, davlat budjeti daromadlari barqarorligining asosiy mezonini faqat ularning nominal hajmi emas, balki YaIMga nisbatan barqaror fiskal qamrovni ta'minlash hisoblanadi.

2020-2025-yillarda davlat budjeti daromadlari tarkibida soliq tushumlari asosiy manba bo'lib qolgan. 2023-yilda bevosita soliqlar 73,1 trln so'm, bilvosita soliqlar 83,3 trln so'm, resurs va mol-mulk soliqlari 28,1 trln so'm, boshqa daromadlar 47,2 trln so'mni tashkil etgan.

2-jadval

2020-2025-yillarda Davlat budjeti daromadlarining asosiy manbalari va o'zgarish dinamikasi [11], trln so'mda

Daromad turi	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Bevosita soliqlar	45,2	58,9	64,4	73,1	90,8	117,8
Bilvosita soliqlar	46,4	56,3	71,4	83,3	88,3	109,8
Resurs va mol-mulk soliqlari	21,3	23,0	23,9	28,1	36,4	44,9
Boshqa daromadlar	20,0	26,5	42,1	47,2	58,9	87,3
Jami	132,9	164,8	201,9	231,7	274,4	359,8

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2020-2025-yillarda bevosita soliqlar tushumi 45,2 trln so'mdan 117,8 trln so'mga, ya'ni 2,6

barobarga oshgan. Bilvosita soliqlar esa 46,4 trln so'mdan 109,8 trln so'mga, resurs va mol-mulk soliqlari esa 21,3 trln so'mdan

44,9 trln so'mga ko'paygan.

Bu yerda muhim tendensiya shundan iboratki, budget daromadlari manbalari o'sib borayotgan bo'lsa-da, daromadlar tarkibida soliq tushumlarining salmog'i yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Shuning uchun budget daromadlarining uzoq muddatli barqarorligi soliq ma'muriyatchiligi sifatining oshishiga bevosita bog'liq.

Ayniqsa, qo'shilgan qiymat solig'i budget daromadlarining muhim manbalaridan biri bo'lib qolmoqda. Shu sababli QQS zanjirining shaffofligi, elektron hisobvara-fakturalarning o'zaro integratsiyasi va QQSni qaytarishda riskka asoslangan yondashuv budget daromadlari barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonda 2024-yil yakuniga kelib soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga qaratilgan 74 ta yangi dasturiy mahsulot joriy etilgan. 60 ta vazirlik va tashkilot bilan elektron axborot almashinuvi yo'lga qo'yilib, integratsiya yo'nalishlari 238 taga yetkazilgan [12].

Bundan tashqari, «Avtokameral» tizimi orqali 2024-yilda 37,9 trln so'mlik qayta hisobotlar ixtiyoriy ravishda taqdim etilgan va xatolar bartaraf etilgan, natijada 13,8 trln so'mlik moliyaviy jarimalar qo'llanilishining oldi olingan [13]. Bu ko'rsatkich soliq nazoratini jazolovchi mexanizmdan profilaktik va servis yondashuviga o'tkazish budget ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirishi mumkinligini ko'rsatadi.

3-jadval

**Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish sharoitida
budget daromadlari barqarorligini ta'minlash istiqbollari**

Nº	Dolzarb muammo	Muammoning iqtisodiy mazmuni	Aniq amaliy tavsiya	Joriy etish mexanizmi	Kutilayotgan natija
1	Soliq bazasi va haqiqiy iqtisodiy aylanmani to'liq qamrab olish muammosi	Ayrim iqtisodiy operatsiyalar, ayniqsa xizmatlar, elektron savdo, mayda tadbirkorlik va naqd pul aylanmasi soliq axborot tizimlarida to'liq aks etmasligi budget daromadlarining potentsial manbalaridan foydalanishni cheklaydi.	«Yagona soliq bazasi» analitik modelini joriy etish va korxona hamda jismoniy shaxslarning soliq salohiyatini real iqtisodiy faollik asosida baholash.	Soliq, bojxona, bank, kadastr, elektron hisob-faktura, onlayn-kassa va elektron tijorat ma'lumotlarini yagona tahliliy platformada birlashtirish; har bir soliq to'lovchi uchun «soliq salohiyati – amaldagi tushum» koeffitsientini hisoblash.	Yashirin aylanmalarni aniqlash, soliq bazasini kengaytirish va budget tushumlarini oshirish.
2	Soliq nazoratida risklarni aniqlash samaradorligini yanada oshirish zarurati	Nazorat resurslarini barcha soliq to'lovchilarga bir xil taqsimlash ma'muriy xarajatlarni oshiradi va past riskli subyektlarga ortiqcha bosim yuzaga keltirishi mumkin.	AI va riskka asoslangan soliq nazoratining integral modelini joriy etish.	Korxonalarni soliq intizomi, tushum dinamikasi, xarajatlar, QQS zanjiri, eksport-import, ish haqi va sohaviy o'rtacha ko'rsatkichlar asosida 3 toifaga ajratish: past, o'rta va yuqori risk. Yuqori riskli subyektlarga nazorat, past risklilarga avtomatik «ishonch rejimi»ni qo'llash.	Soliq nazorati xarajatlari qisqaradi, inson omili kamayadi, nazorat samaradorligi va ixtiyoriy soliq to'lash darajasi oshadi.
3	Soliq qarzdorligining budget daromadlari barqarorligiga salbiy ta'siri	Hisoblangan soliqlarning o'z vaqtida undirilmasligi budgetga tushumlarni kechiktiradi va rejalashtirilgan daromadlarning likvidlik jihatdan ta'minlanishiga xavf tug'diradi.	Soliq qarzdorligini prognozli boshqarish tizimini shakllantirish.	Qarzdorlarni faqat qarz miqdori bo'yicha emas, balki to'lov qobiliyati, aylanma, aktivlar, oldingi to'lov intizomi va bank operatsiyalari asosida segmentlash. «Erta ogohlantirish» algoritmi	Muddati o'tgan qarzdorlik kamayadi, budget tushumlarining o'z vaqtida kelib tushishi ta'minlanadi va

				orqali qarzdorlik yuzaga kelishidan oldin profilaktik chora ko'rish.	fiskal likvidlik xavfi pasayadi.
4	Soliq imtiyozlarining fiskal samaradorligini baholashning yetarli darajada tizimlashmaganligi	Soliq imtiyozi natijasida budjet yo'qotgan mablag' bilan uning evaziga yaratilgan investitsiya, ish o'rni, qo'shimcha aylanma va kelgusidagi soliq tushumlari o'rtasidagi bog'liqlik doimo ham aniq o'lchanmaydi.	«1 so'm soliq imtiyoziga qancha budjet qaytimi?» indikatorini joriy etish.	Har bir yirik soliq imtiyozi bo'yicha fiskal xarajat → investitsiya → ish o'rni → qo'shimcha aylanma → qo'shimcha soliq tushumi zanjiri asosida samaradorlik pasportini shakllantirish; samarasiz imtiyozlarni bosqichma-bosqich qisqartirish.	Budjetning yo'qotilgan daromadlari optimallashtadi, samarasiz imtiyozlar qisqaradi va soliq bazasi kengayadi.
5	Raqamlashtirish natijalarini budjet daromadlari barqarorligi bilan bog'laydigan yagona baholash tizimining yetishmasligi	74 ta dasturiy mahsulot, 60 ta tashkilot va 238 ta integratsiya yo'nalishi mavjud bo'lsa-da, raqamli islohotlarning har birining qo'shimcha budjet tushumiga ta'sirini alohida o'lchash zarur.	«Raqamli soliq ma'muriyatchiligi fiskal samaradorlik indeksi»ni ishlab chiqish.	Indeksni 5 blok asosida hisoblash: elektron hisobotlar ulushi, avtomatik nazorat qamrovi, qo'shimcha aniqlangan tushumlar, ma'muriy xarajatlarni tejash va soliq to'lovchiga xizmat ko'rsatish tezligi. Har bir raqamli mahsulot uchun «xarajat/qo'shimcha tushum» koeffitsientini hisoblash.	Qaysi raqamli instrument budjetga ko'proq fiskal samara berayotgani aniqlanadi va budjet mablag'larini raqamlashtirishga yo'naltirish samaradorligi oshadi.
6	Budjet daromadlarini prognozlashda soliq ma'muriyatchiligi ko'rsatkichlarining yetarlicha integratsiya qilinmaganligi	Daromad prognozlarida YaIM, inflyatsiya va soliq stavkalari bilan bir qatorda soliq bazasining legallasuvi, soliq qarzdorligi, elektron hisob-fakturalar, soliq intizomi va nazorat natijalarining ta'sirini hisobga olish muhim.	Soliq ma'muriyatchiligiga asoslangan ko'p omilli budjet daromadlari prognoz modelini joriy etish.	Prognoz modeliga YaIM o'sishi, inflyatsiya, soliq bazasi, soliq qarzdorligi, soliq imtiyozlari, yashirin aylanmalarning qisqarishi, elektron hisob-fakturalar qamrovi va soliq yig'iluvchanligi koeffitsientini kiritish. Prognozni bazaviy, optimistik va stress ssenariylarda hisoblash.	Budjet daromadlari prognozining aniqligi oshadi, fiskal risklar oldindan aniqlanadi va davlat xarajatlarni moliyalashtirish barqarorlashadi.

Budjet daromadlarining barqarorligini bitta ko'rsatkich orqali kompleks baholash uchun Budjet daromadlari barqarorlik indeksi (BDBI)ni joriy etish taklif etiladi.

Indeks tarkibiga quyidagi ko'rsatkichlarni kiritish maqsadga muvofiq:

- ❖ budjet daromadlarining YaIMga nisbati;
- ❖ soliq tushumlarining yig'uvchanlik koeffitsienti;
- ❖ daromadlar diversifikatsiyasi;
- ❖ budjet daromadlarini prognozlash aniqligi;
- ❖ soliq qarzdorligining daromadlarga nisbati;

❖ soliq imtiyozlarining fiskal samaradorligi.

Ushbu indeks budjet daromadlarining oddiy o'sishini emas, balki ularning sifat va barqarorlik darajasini baholash imkonini beradi.

Tahlil natijalari soliq ma'muriyatchiligi budjet daromadlari barqarorligini ta'minlashning institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatmoqda.

Birinchidan, soliq bazasini aniqlashtirish budjet daromadlarining ekstensiv emas, intensiv o'sishini ta'minlaydi. Masalan, elektron hisobvara-fakturalar va idoralararo ma'lumot almashinuvining rivojlanishi soliq organlariga soliq to'lovchining

deklaratsiyasidagi ma'lumotlarni boshqa axborot manbalari bilan avtomatik taqqoslash imkonini bermoqda.

Ikkinchidan, riskka asoslangan soliq nazorati tekshiruv resurslarini yuqori xavfli subyektlarga yo'naltirish orqali ma'muriy xarajatlarni kamaytirishi mumkin. 2025-yil tashqi auditida ham QQSni qaytarishda risk mezonlarini ishlab chiqish va ularni axborot tizimlari orqali avtomatik aniqlash tavsiya etilgan [1].

Uchinchidan, soliq qarzdorligini boshqarish budjet daromadlari barqarorligining muhim elementidir. 2025-yilda soliq qarzi 53,3 trln so'mga yetgan va yil boshiga nisbatan 18 foizga oshgan [1]. Bu holat hisoblangan soliq majburiyati bilan budjetga real tushum o'rtasida farq mavjudligini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, soliq imtiyozlarining fiskal samaradorligini baholash zarur. Shu sababli har bir imtiyoz bo'yicha "boy berilgan budjet daromadi — qo'shimcha investitsiya — ish o'rinlari — qo'shimcha soliq tushumi" zanjiri asosida natijadorlik tahlilini joriy etish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar.

Soliq, bojxona, bank, kadastr, statistika, elektron hisobvara-faktura va onlayn kassa ma'lumotlarini yagona analitik muhitga integratsiyalash orqali soliq bazasini real iqtisodiy faoliyat bilan taqqoslash imkoniyatini kuchaytirish zarur. Bu yashirin aylanmani aniqlash, soliq bazasini kengaytirish va budjet daromadlarini prognozlashtirish sifatini oshiradi.

Mamlakatda soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirishni budjet daromadlarini shunchaki ko'paytirish vositasi emas, balki ularning uzoq muddatli, prognoz qilinadigan va iqtisodiy o'sishga mos ravishda shakllanishini ta'minlovchi institutsional mexanizm sifatida qarash maqsadga muvofiq. Shundan kelib chiqib, kelgusi bosqichda soliq ma'muriyatchiligining asosiy vazifasi budjet daromadlarini ma'muriy bosimni kuchaytirish hisobiga emas, balki soliq bazasini kengaytirish, yashirin aylanmani legallashtirish, riskka asoslangan nazorat, soliq qarzdorligini intellektual boshqarish va raqamli ma'lumotlardan foydalanish orqali oshirishdan iborat bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti va Davlat maqsadli jamg'armalari budjetlarining 2025-yildagi ijrosi to'g'risidagi hisoboti tashqi audit va baholashdan o'tkazildi. — URL: <https://ach.gov.uz/cr/events-nav/news/detail/6a4227ed3a716b2dfd44e3e9>
2. Musgrave R. A. *The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy*. — New York: McGraw-Hill, 1959. — 628 p.
3. Stiglitz J. E. *Economics of the Public Sector*. — 3rd ed. — New York: W. W. Norton & Company, 2000. — 823 p.
4. Adan H., Atsebi J.-M., Gueorguiev N., Honda J., Nose M. *Quantifying the Revenue Yields from Tax Administration Reforms* // *IMF Working Paper*. — 2023. — No. 2023/231. — 42 p. — DOI: 10.5089/9798400258923.001.
5. Almunia M., Lopez-Rodriguez D. *Under the Radar: The Effects of Monitoring Firms on Tax Compliance* // *American Economic Journal: Economic Policy*. — 2018. — Vol. 10, No. 1. — P. 1–38.
6. Aslett J., González G., Hamilton S., Pecho M. *Tax Administration: Essential Analytics for Compliance Risk Management* // *IMF Technical Notes and Manuals*. — 2024. — No. 2024/001. — 49 p. — DOI: 10.5089/9798400260063.005.
7. Malikov T. S. *Budjet-soliq siyosati: o'quv qo'llanma*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. — 376 b.

8. Jo'rayev A. Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari. – Toshkent: Fan, 2004. – 242 b.
9. Urmonov J.J. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini soliq mexanizmi vositasida tartibga solishni takomillashtirish masalalari: iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2019.
10. Pardayev U.U. Davlat budjetini prognozlashtirish uslubiyotini takomillashtirish: iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2018. – 58 b.
11. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi; O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Rasmiy statistik ma'lumotlar.
12. Kudbiyev Sh. Halol mehnatning haqqoniy bahosi: soliq tizimida raqamlashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish natijalari // Yangi O'zbekiston. – 2025. – 19-aprel. – № 80.
13. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. 2024-yil yakunlari: biznes rivoji va soliq tushumlari. – URL: <https://gov.uz/oz/soliq/news/view/33122>
14. International Monetary Fund. Uzbekistan: Staff Concluding Statement of the 2026 Article IV Mission. – Washington, DC: IMF, 2026. – URL: <https://www.imf.org/en/news/articles/2026/04/13/mcs041326-uzbekistan>
15. Aslett J., Cantens T., Chastel F., Crown E. A., Hamilton S. Generative Artificial Intelligence for Compliance Risk Analysis: Applications in Tax and Customs Administration // IMF Technical Notes and Manuals. – 2025. – No. 2025/013. – 63 p. – DOI: 10.5089/9798229012430.005.
16. Tax Administration Diagnostic Assessment Tool (TADAT). TADAT Field Guide 2025. – URL: <https://www.tadat.org/en/resources/field-guide.html>